

Danijel Vojak, *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. – 1941.* Zagreb: Romsko nacionalno vijeće, 2013, 229 str.

Proučavanje prošlosti jedne države ne bi bilo sveobuhvatno ukoliko ne bi razmotrilo društveno-pravni status njenih nacionalnih manjina, isto kao što bi i pisanje historije nekog naroda bilo nepotpuno bez analize njegova odnosa prema okolini, odnosno nacionalnim zajednicama s kojima dijeli životni prostor. Izostanak takvog pristupa uveliko bi naštetio razumijevanju prošlosti posebno onih sredina koje, poput balkanskih zemalja, baštine suživot različitih naroda. Istraživanje tog segmenta njihove historije aktuelizirano je s uspostavom demokratskog sistema vlasti i s odvijanjem evropskog integracijskog procesa koji insistira na zaštiti prava manjina. Tendencija naučnog izučavanja prošlosti političkog i svakodnevnog života nacionalnih manjina u balkanskim državama rezultirala je studijama koje pojedinačno tretiraju nacionalne manjine ili grupno prate njihove statuse u okviru određenog historijskog perioda. U sklopu tih istraživačkih procesa Romi su „otkriveni“ tek u posljednjih petnaestak godina. Naučni doprinos razumijevanju njihove sudbine u okviru historijskog konteksta zemalja bivšeg jugoslavenskog područja dali su Dragoljub Acković, Rajko Đurić, Narcisa Lengel-Krizman te Danijel Vojak sa svojim najnovijim naučnim dostignućima.

Dr. Danijel Vojak, naučni saradnik na Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu, rezultate svoje decenijske po-

svećenosti naučnom istraživanju historije romske manjine u Hrvatskoj predstavio je u svom monografskom prvijencu *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. – 1941.* Kako i sam naziv knjige sugerije važnost rasvjetljavanja položaja Roma neposredno pred početak Drugog svjetskog rata, a koji je zbog svoje brutalnosti bio kataklizmičkih razmjera za romsku populaciju u Evropi, autor je odlučio istražiti događaje koji su prethodili genocidu nad Romima, analizirajući odnos međuratne jugoslavenske/hrvatske vlasti prema njima, njihovu asimiliranost u hrvatsko društvo i općepisutni antagonizam prema romskoj kulturi. Novootkrivene naučne spoznaje komparirao je s položajem Roma u drugim evropskim zemljama stavljajući sudbinu hrvatskih Roma u širi evropski kontekst. Istraživački rad Vojak je zasnovao na neobjavljenoj političkoj, sudskoj, upravnoj i policijskoj dokumentaciji, kao i izvorima koji govore o kulturnim dešavanjima u Hrvatskoj, smještenoj u fondovima hrvatskih arhivskih ustanova, na objavljenoj izvornoj građi te na impozantno obimnoj publicistici i relevantnoj literaturi. Izvornu podlogu rada i korištenu metodologiju objasnio je u jednom od početnih poglavlja (*Izvori, literatura, metodologija*, str. 3-7), nakon čega je, radi boljeg razumijevanja sudbine Roma, dao kratku genezu njihova doseljavanja iz Indije u Evropu. Prihvatanje Roma se uslijed društveno-političkih prilika ranog

novog vijeka (osmanski osvajački pritisak, vjerski ratovi, seljačke bune, epidemija, glad) ubrzo pretvorilo u drugu krajnost - represivnu politiku obilježenu asimilacijom, protjerivanjem pa i pokušajima njihovog istrebljenja. Rekonstrukcija romske sudbine u Hrvatskoj od pojave prvih Roma u XIV stoljeću do početka XX stoljeća otkriva periode tolerisanja ali i zakonske pokušaje njihovog protjerivanja i primoravanja na sjedilački način života. Prema uspostavljenom anticiganskom principu u evropskim zemljama, i u Hrvatskoj i Slavoniji se vremenom mijenjao odnos i zauzimao negativan stav prema domaćim Romima koji su konstantno činili oko 2% od ukupnog broja popisanog romskog stanovništva u Habsburškoj monarhiji. Antagonizam i netrpeljivost prema Romima dostigli su svoju kulminaciju u nacističkom Trećem Rajhu prerastajući neposredno pred Drugi svjetski rat i tokom njega u politiku deportacije u koncentracione logore. Ovakve radikalne mjere, nisu bile samo nacistička praksa već su poslužile kao uzor i drugim evropskim zemljama koje su se nalazile pod protektoratom Trećeg Rajha. Iako se naslov poglavlja vremenski odnosi na period do 1918. godine (*Iz povijesti Roma u Evropi i Hrvatskoj od njihova doseljavanja do 1918.*, str. 9-60), autor je razmatranjem i međuratne sudbine Roma u evropskim okvirima kontekstualizirao konstantno antiromsko raspoloženje na Starom kontinentu nudeći mogućnost njene komparacije s položajem Roma u Kraljevini Jugoslaviji čemu je posvećena glavina teksta monografije.

Kroz naredno poglavlje (*Povijest Roma na hrvatskim područjima 1918. – 1941.*, str. 61-123) autor ukazuje na zakonsku neregulisanost njihova položaja u Kraljevini Jugoslaviji. Zvanične vlasti su se prema Romima odnosile kao prema nepriznatoj

nacionalnoj manjini čiji pravni položaj nije bio uređen posebnim zakonom. Vojak uočava izostanak volje državnih institucija da pravno odrede njihov položaja zbog čega su se lokalne vlasti, najzainteresovanije za ovo pitanje, snažnije angažovale. U tom smislu donošene su *ad hoc* odredbe koje su imale za cilj da ograniče ili suzdrže kretanje Roma skitničara i primoraju ih na sjedilački način života. Bijeli Romi (domaći, sjedilački Romi), zato što su se asimilirali u društvo, nisu bili tema stalnih novinskih natpisa niti briga vlasti. Svi prijedlozi o kolonizaciji Roma, prisiljavanju na obavljanje korisnog rada, popisivanje, prisilno školovanje odnosili su se na nomadske Rome. Dalje kontekstualizirajući pitanje regulisanja društvenog položaja Roma, Vojak značajnu pažnju posvećuje njihovoj brojnosti, rasprostranjenosti i raznolikosti, tj. postojanju više romskih skupina koje su se međusobno razlikovale jezikom, zanimanjem, načinom života. Iako upozorava na metodološke propuste i oprez pri upotrebi statističkih podataka iz popisa stanovništva međuratne Jugoslavije, on ih koristi kao jedini izvor pri utvrđivanju barem približnog obima romske prisutnosti na hrvatskom području te njihove vjerske i nacionalne opredijeljenosti. Autor primjećuje da su Romi naseljavali uglavnom istočne hrvatske krajeve, što je odgovaralo njihovoj teritorijalnoj rasprostranjenosti u Kraljevini Jugoslaviji koja je slabila u pravcu zapada. Bilo je to u skladu s evropskom tendencijom koju potvrđuje u knjizi priložena tabelarna usporedba romske populacije u Kraljevini Jugoslaviji i u susjednim evropskim zemljama.

Nastojeći što obuhvatnije analizirati društvenu poziciju Roma na području Hrvatske, Vojak kroz poglavlje *Društveno-gospodarski, obrazovni i zdravstveni položaj*

Roma u međuratnoj Hrvatskoj (str. 125-141), rekonstruiše njihovu sumornu svakodnevnicu obilježenu teškim privrednim položajem, izrazito niskim stepenom obrazovanosti, lošim uslovima stanovanja, slabom ishranom te narušenim zdravstvenim stanjem Roma. Svi spomenuti društveni segmenti, uz izostanak zakonskog regulisanja njihova položaja, utjecali su na marginalizaciju Roma i njihov neravnopravan status u društvu. Upornim istraživačkim radom na onovremenoj štampi i arhivskim dokumentima, autor ukazuje i na svjetliju stranu „romskog života“ u Hrvatskoj, tj. na dobrostojeće Rome i korektnne međusobne odnose hrvatskog i romskog stanovništva te njihovu sklonost da se odmaknu od tradicionalnih romskih zanimanja (vračanje, gatanje) i bave trgovinom (ponajviše konja), sviranjem na svadbama, obradom metala, izradom korita i raznih drugih drvenih predmeta.

Nakon što je rasvijetlio pravni i društveni položaj Roma te utvrdio njihovu malobrojnost, Vojak je kroz preostala tri poglavlja monografije na nizu priloženih primjera analizirao odnos državnih, lokalnih i crkvenih vlasti prema Romima te odnos domaćeg stanovništva prema njima.

Karakter odnosa službenih vlasti prema Romima autor sugerise naslovom poglavlja *Vlasti i Romi, nerazumijevanje-nepovjerenje-nasilje: odnos državnih i lokalnih vlasti prema Romima u međuratnoj Hrvatskoj* (str. 143-175). Analizirajući politiku najviših i najnižih nivoa vlasti prema Romima, a naročito rad policijskih snaga preko kojih je ona provođena u praksi, autor se interesovao za konkretne primjere odnosa Države prema Romima. Niz primjera pronađenih u izvornoj dokumentaciji ukazuju na sporost i nemoć vlasti u rješavanju problema vezanih za romsku populaciju te njenu lošu re-

akciju pri iskazanoj netrpeljivosti domaćeg stanovništva prema njima. Netrpeljivost je bila odraz odnosa prema drugačijima, ali i rezultat stereotipne slike koja je Rome predstavljala isključivo kao kriminalce. Obračunavajući se s predrasudama, Vojak je na osnovu dostupnih statističkih podataka kaznenih zavoda Jugoslavije utvrdio da je udio romskog stanovništva u ukupnom broju osuđenika bio izrazito nizak (oko 0,3%). Ta činjenica svjedoči o iskrivljenoj slici o Romima koja se stvarala i kroz učestale novinske naslova o njihovoj kriminalnoj aktivnosti koja nije bila usmjerena protiv države već u najvećoj mjeri „protiv imovine“, „protiv ličnosti“, „protiv javnog reda i mira“. Iako su činili manja kaznena djela stvoren je opći dojam o njihovom kriminalitetu. Postali su žrtve predrasuda i stereotipa trpeći nasilje od žandarmerijskih i policijskih organa, Hrvatske seljačke zaštite. Obično su sumnjičeni i pored nedovoljno dokaza što je u krajnjoj liniji odražavalo negativan odnos vlasti prema romskoj manjini, samovolju zaštitnih organa, njihovo prekoračenje zakona te uopće loš položaj Roma u međuratnoj Hrvatskoj.

Dok su se organi zaštite odnosili prema Romima u skladu sa općeprisutnim predrasudama i iskrivljenom slikom o romskom kriminalitetu, crkvene institucije su pokazivale interesovanje za ovu marginalnu skupinu organizovanjem prvih rimokatoličkih i pravoslavnih bogoslužjenja na romskom jeziku. Kroz poglavlje *Odnos crkvenih vlasti prema Romima u međuratnoj Hrvatskoj* (str. 177-185) autor opisuje odnos vjerskih institucija prema Romima i objašnjava odnos Roma prema vjeri kao sredstvu preživljavanja, a manje kao sredstvu očuvanja njihove zajednice. Prihvatanjem vjere većinskog stanovništva određenog kraja Romi su se nastojali lakše uključiti u lokalnu zajednicu.

Analizirajući opći stav prema Romima do najnižih instanci društva, autor u posljednjem poglavlju monografije, *Odnos stanovništva prema Romima u međuratnoj Hrvatskoj* (str. 187-202), pokušava dokučiti kako se na terenu odvijao život hrvatskog i romskog naroda. Iako navodi nekoliko pozitivnih primjera suživota romskog i neromskog stanovništva, ipak preovladavaju primjeri sukoba proistekli iz stvarnog romskog kriminaliteta ili stereotipne percepcije Roma kao lopova, varalica, lijenčina, otimača djece. Bez obzira što su Romi percipirani na najnegativniji način, ipak su u sukobu s njima hrvatski seljaci bili ti koji su pokazali brutalnost i surovost pribjegavajući linčovanju, mučenju vatrom, protjerivanju Roma te paljenju njihovih kuća. Bez obzira na navedene primjere međusobnog nerazumijevanja romskog i hrvatskog stanovništva te očiglednu društvenu marginaliziranost, Romi su u međuratnoj Hrvatskoj ostali pošteđeni diskriminirajućih mjera usklađenih s nacističkim planom rješavanja tzv. romskog pitanja. Nažalost, takva sudbina ih je ipak stigla s uspostavom ustaške vlasti kada su u demografskom smislu najviše stradali. S izuzetkom ovdje tretiranog međuratnog perioda, položaj Roma na hrvatskim područjima od doseljavanja do sredine XX stoljeća nije se mnogo razlikovao od položaja njihovih sunarodnjaka u drugim evropskim zemljama.

Položaj Roma u međuratnoj Hrvatskoj Danijel Vojak je uspješno rekonstruisao tretirajući važne segmente tog pitanja (brojnost, pravni, privredni, društveni i zdravstveni položaj Roma, odnos državnih, lokalnih, crkvenih vlasti i domaćeg stanovništva prema njima), te analizirajući

sudbinu Roma u kontekstu nezainteresovanosti službenih vlasti za romsku populaciju i opterećenosti većinskog stanovništva problemima privredne nerazvijenosti, kulturnog antagonizma te predrasudama i stereotipima prema drugima. Autor je pratio odnos vladajućih političkih struktura prema Romima, ali ostao je neistražen pojedinačan stav vodećih hrvatskih političkih stranaka u međuratnom periodu, odnosno njihovo percipiranje romske manjine.

Knjiga Danijela Vojaka *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918. – 1941* je dopunjena doktorska disertacija koju je autor uspješno odbranio na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2011. godine. Naučni rezultati prezentovani u šest poglavlja dopunjeni su tabelarnim i kartografskim prikazom prisutnosti Roma na hrvatskom području od prvih popisa 1780. do 1931. godine kada je izvršen posljednji popis stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji, te brojnim fotografijama i novinskim isječcima koji ilustruju romske običaje i svakodnevnice. Ilustrovanu opremu dodatno obogaćuje glavni tekst monografije.

Zasnovana na obimnoj izvornoj podlozi, analizi, komparaciji i kontekstualizaciji autorovih rezultata istraživanja, ova monografija s pravom nosi naučni epitet i predstavlja veliki doprinos razumijevanju sudbine Roma, njihove kulture u međuratnom periodu Hrvatske te je svojim sadržajem vrijedan doprinos romologiji uopšte. Korištena metodologija te predočene naučne spoznaje mogu biti dobar pokazatelj pri istraživanju spomenute nacionalne skupine u bosanskohercegovačkim okvirima.

Sanja Gladanac